

Hbl 13.5.82

Torsdag med THORS

AULA ett ord av grekiskt ursprung som kommit in i svenskan via latin. På latin kunde det betyda förgård eller palats, i Sverige avser man med aula en fest- eller högtidssal och i Finland närmast en vänthall, påpekar prof. Thors.

En fråga som — oundvikligen — fått lov att vänta länge på svar gäller ett ortnamn på Visingsö i Vättern, alltså i Sverige, nämligen **Habovället**. Jag ansåg mig böra rådfråga Ortnamnsarkivet i Uppsala om namnet, och arkivchefen, dr Allan Rostvik har vänligen gett mig upplysningar om det. (Ortnamnsarkivet i Uppsala är Sveriges ledande institution inom sitt fack, grundat av en stor forskare och föregångsman, professor Jöran Sahlgren, och vidareutvecklat av hans lärjungar, främst professor Harry Ståhl.)

Rostvik meddelar att den äldsta skrivformen för namnet är **Habowället** 1647. Förra leden är, såsom jag förberedelsevis antytt, det västgötska häradsnamnet **Habo**. Välle är tydligen den avledning till vall "gräsmark" som finns i **nyvälle**, **nyvälla** "gräs som växer upp efter slätter" — säkert ett välkänt ord för många liksom ordet är bekant för mig sedan min barndom. Man kan således tolka **Habovället** som "habobornas gräsmark" och konstatera, att namnet visar att västgötar i äldre tid ägde mark på Visingsö som ligger inom Småland.

Ett par rader om Åslappen i östra delen av Helsingfors. Den tolkning som gavs den 22 april bygger på Helsingfors gatnamn, s. 188.

□ □ □

En läsare i Sverige uttalar förvåning över följande användning av ordet **aula**: "Nere i slottsaulan står kungens stålgrå bil".

Jag förstår förvåningen. Ordet

aula har för mig fått sin betydelse bestämd av den första "aula" jag upplevt: aulan, dvs. "festsalen" i Uppsala universitets huvudbyggnad. Men "aula" betyder väl normalt hos oss "större hall, väntsal" o.dyl., en betydelse som åtminstone någon gång har förekommit också i Sverige — och användningen i citatet ovan (från Hbl) tycks utgå från den. Normalt betyder **aula** alltså skilda ting i Sverige och hos oss: i Sverige en "högtidssal", hos oss däremot en "vänthall" el.dyl. — Ordet har grekiskt ursprung, men har kommit in i vårt språk från latin, där det kunde betyda både "förgård" och "palats".

□ □ □

En frågande undrar, om det skall heta "de flesta skolor är för stora" eller "de flesta skolorna osv."

Bägge uttrycken är korrekta, men de har olika innebörd. Om jag skriver "de flesta skolorna är för stora", så avser jag de flesta av vissa bestämda skolor, t.ex. i en viss stad. **De flesta skolor** har en vidare innebörd, det kan vara fråga om skolor i största allmänhet (s.k. totalitetsbetydelse) eller om skolor exempelvis i ett helt land. — Konstruktionen **de flesta skolor**, där substantivet avser "alla skolor" eller "ett obestämt stort antal", är en rest av äldre svenskt språkbruk.

Vi har ju vissa andra enstaka rester av konstruktionen bestämd fristående artikel + adjektiv + substantiv i obestämd form, t.ex. i s.k. absolut superlativ såsom "honom skedde den största orätt" (dvs. en mycket stor orätt). Till dessa gammaldags uttryck måste också räknas "Den Helige Ande", som dock i den nya bibelöversättningen av 1981 är utbytt mot "den heliga anden". Slutartikeln efter adjektiv är en företeelse som stadgat sig relativt sent och som finns bara i svenskan och norskan — danskan har däremot ingen slutartikel efter **den** + adjektiv: därför heter det t.ex. "det kongelige slot".

Carl-Eric Thors

Hbl 20.5.82

Torsdag med THORS

"Vad betyder **malaker** och var kommer ordet ifrån?"

Malaker (med betoning på andra stavelsen) är ungefär detsamma som "småkrasslig", också "nere", dvs. "på pessimistiskt humör". Det hör egentligen hemma i finlandssvensk dialekt (av -er att döma väl i nyländska mål; från sydösterbottniska dialekter finns ett **malak** med tonvikt på andra stavelsen antecknat).

Det mest intressanta med **malaker** är ordets ursprung. I gammalt språk, från medeltiden till 1700-talet, finns **malat(a)**, som ursprungligen betydde "spetälsk". Det ordet återgår på ett plattyskt ord, som i sin tur kommer från italienskans **malato**. **Malus** "dålig" är en representant för en ordgrupp som i dagens språk förekommer både i franskan och i italienskan.

Malaker har faktiskt en främmande klang och är som synes av främmande ursprung. Det kan vara skäl att komma ihåg att det i nutiden inte brukas i svenskan förutom här i Finland.

□

En annan frågeställare tar upp uttrycket **av förekommen anledning** och meddelar att han också hört varianten **på förekommen anledning**. "Är av eller på det rätta?"

Ordböckerna visar följande: Svenska Akademiens ordbok (under **anledning**, delen tryckt c. 1900) och Östergrens Nusvensk ordbok (under **anledning**, tryckt 1919) tar upp både **på** och **av förekommen anledning**, ordböcker från c. 1950 bara **på förekommen anledning**. Jag vågar påstå att **på förekommen anledning** är det brukliga uttrycket i dagens rikssvenska och fick detta bekräftat, när jag var i Uppsala i veckoskiftet kring den 16 maj. Det är i varje fall fel att utdöma på **förekommen anledning** såsom det enligt den frågande sker i vissa skolor hos oss. Det märkliga är att det annars heter t.ex. **av denna anledning** (också i Sverige).

□

En frågande undrar vad dagarna i veckan före påsk har för namn, närmast i finlandssvensk dialekt.

I detta sammanhang skall jag bara nämna deras namn i min hemtrakt — men samma namn torde ha vid

TRÄNOTISDAG är inte en dag med ovanligt träiga notiser, om ni trodde så, utan en beteckning på **dymmelveckans tisdag** — lär vi i dag av prof. Thors, som också varnar för felöversättning av finskans "helatorstai" — på förekommen anledning...

spridning också på andra håll. I mellersta Österbotten heter dagarna: **kråkmåndag**, **tränotisdag** (dvs. "trantisdag"), **askonsdag**, **skärtorsdag**, **långfredag**, **påsklördag**.

Vissa namn är säkert mycket gamla: **skärtorsdag** och **långfredag** har förebilder i fornengelskan, språket för en del av de första missionärerna. (Jag måste varna för ett översättningsfel, som ibland dyker upp, senast i rapporter om kyrkomötets beslut att flytta Kristi himmelfärdsdag till sin gamla plats, 40 dagar efter påsk. Den heter **helatorstai** på finska, dvs. det äldre svenska "helgetorsdag". Den får inte förväxlas med "kiiratorstai", dvs. skärtorsdagen, såsom skedde i vissa rapporter.)

□

Upphovet till det folkliga namnet **kråkmåndag** är oviss. Jag kommer emellertid att tänka på beteckningen **kråknedan** för ett männedan efter den 14 april (också andra nedan på våren har betecknats med samma namn). En möjlighet är att **kråkmåndag** och **kråknedan** syftar på kråkornas aktivitet med t.ex. bobyggande på våren. **Tränotisdag** kan ha ett liknande ursprung och syfta på tranornas återkomst från söder.

Beteckningen **askonsdag** är s.a.s. "urspårad". Ursprungligen — och fortfarande i "officiellt språk" — betecknar **askonsdag** onsdagen efter fastlagssöndagen. Då börjar den stora fastan i den katolska kyrkan och som ett tecken på botgöring brukade man även i Norden beströ huvudet med aska. Småningom föll bruket i lutherska länder i glömska och namnet kunde överflyttas på en annan välkänd dag, onsdagen i dymmelveckan.

Carl-Eric Thors